

ББК 65.9 (2)29
УДК 338.24(575.3)
О-40

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОҚИЛОВ АҚМАЛҶОН АҲМАДОВИЧ

**САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОМИЛҲОИ
ИСТЕҲСОЛОТ ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ
МИНТАҚА
(ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН)**

**Ихтисоси 08.00.05 – иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ:
иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо
(иқтисодиёти минтақавӣ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

рисолаи илмӣ оид ба дарёфти дараҷаи номзоди илмҳои иқтисод

Хучанд, 2018

Рисолаи илмӣ дар кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкории Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои иқтисод, дотсент
Алиджанов Джамшед Абдукаюмович

Мушовири илмӣ:

доктори илмҳои иқтисод, профессор
Шарифзода Мумин Машокир

Муқарризони расмӣ:

доктори илмҳои иқтисод, профессор,
ҷонишини директори институти
иқтисодиёт ва демографияи Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Мирсаидов Аброр Бобоевич

номзади илмҳои иқтисод, дотсент,
мудир кафедраи идораи фаъолияти
иқтисодиёти берунмарзии Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон
Акилҷонов Фурқатҷон Шарифович

Муассисаи тақриздиҳанда:

Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат

Дифои кори диссертатсионӣ “16” январи соли 2019 соати 14:00 дар Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-023 назди Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (ш.Хуҷанд, микроноҳияи 17, бинои таълимии 2, толори маҷлисгоҳ) доир мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ва дар сомонаи www.ds.tsulbp.tj шинос шудан мумкин аст.

Котиби Шӯрои диссертатсионӣ
номзади илмҳои иқтисод

Самадова З.А.

Тавсифи умумии кор

Муҳимияти мавзӯи тадқиқот. Назарияи иқтисодии муосир ба омилҳои асосии истеҳсолот-меҳнат, сармоя, замин ва қобилияти соҳибкорӣ мансуб мебошад. Ҳаҷми ба гардиши истеҳсолот ҷалбшавандаи омилҳои истеҳсолоти шайъӣ ва шахсӣ доимо афзоиш меёбанд. Масалан, шумораи захираҳои меҳнати дар иқтисодиёти вилояти Суғд истифодашаванда аз 1021,7 ҳазор нафар дар соли 2000 то 1552,1 ҳазор нафар дар соли 2016 афзоиш ёфтааст¹.

Маълум аст, ки омилҳои истеҳсолот нисбат ба эҳтиёҷоти одамон маҳдуданд. Бо ибораи дигар, мувофиқи амалкарди қонуни иқтисодии афзоиши эҳтиёҷоти одамон онҳо нисбат ба захираҳо (омилҳо) бо суръати тезтар афзоиш меёбанд. Ин ҳодиса аз он шаҳодат медиҳад, ки истеҳсолоти неъматҳои моддӣ ва маънавӣ барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти афзоишёбандаи одамон на танҳо мавҷудият, балки ворид намудани захираҳоро ба ҷараёни истеҳсолот дар назар дошта, тақомули доимӣ, истифодаи оқилона ва ё баланд намудани боздеҳи омилҳои истеҳсолотро низ дар назар дорад. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ, ки мушкilotи афзоиши боздеҳ аз истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар ҷараёни барориш ба назар мерасад, ба ин масъала диққати зиёд зоҳир карда мешавад, зеро чунин муносибат дар аксари ҳолат унсuri ҳалқунандаи даромаднокии ғаёлияти хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ба тадқиқотҳои илмӣ дар ин соҳа, мутаассифона, диққати кам зоҳир карда мешавад. Илова бар ин, миқдори ками нашри мақолаҳои илмӣ доир ба масъалаҳои истифодабарии самаранокии омилҳои истеҳсолот ва унсурҳои он (меҳнат, сармоя, замин ва қобилияти соҳибкорӣ) шаҳодат медиҳад. Тадқиқоти омилҳои истеҳсолот, одатан, дар алоҳидагӣ вобаста ба ҳар як омил амалӣ гардонида мешавад. Омили меҳнат асосан аз мавқеи ғаёлияти бозори меҳнат, сармоя ба воситаи бозори сармоя, замин ба воситаи бозори замин ва ё дар алоҳидагӣ бозори захираҳои табиӣ, инчунин ҷиҳатҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар алоҳидагӣ мушоҳида карда мешаванд. Дар шароити муосир масъалаи баҳамтаъсиррасонӣ бо истифодаи якҷояи омилҳои истеҳсолот алоқаманд буда, аҳамияти хосаро пайдо кардаанд. Махсусан, ин масъалаҳо дар шароити инкишофи иқтисодиёти гузариши минтақавӣ муҳим ба ҳисоб мераванд, ки дар онҳо мушкilotи асосӣ дар мавҷудияти омилҳои истеҳсолот набуда, балки дар истифодаи самараноки онҳо зоҳир мегардад.

Дараҷаи коркарди муаммои тадқиқот. Ибтидои тадқиқот аз омилҳои истеҳсолот дар таълимоти қадими назарияи иқтисод инъикос ёфтаанд. Меҳнат, замин ва сармоя ҳамчун омилҳои истеҳсолот предмети тадқиқоти физиократҳо Ф. Кэне, А. Тюрго, Р. Контилон ва классикҳои назарияи иқтисод, ба монанди У.Петти, А. Смит, Д. Рикардо ба ҳисоб

¹Статистический ежегодник Согдийской области. Худжанд, 2017. С.- 118-119.

мерафт. Дар асарҳои К. Маркс диққати махсус ба сохтори сармоя ва истифодабарии меҳнати кироии коргар ҳамчун омилҳои асоситарини офаридани арзиши изофа зоҳир карда мешуд. Дар тадқиқоти омилҳои истеҳсолот назарияи се омили истеҳсолоти Ж. Б. Сэй мавқеи махсус дорад, ки дертар дар корҳои илмӣ Ч. Б. Кларк инкишоф дода шуда буданд. Саҳми А. Маршаллро дар инкишофи назарияи омилҳои истеҳсолот қайд кардан зарур аст, ки ба сегонаи омилҳои истеҳсолот омили махсуси чорум – қобилияти соҳибкориро дохил намуд.

Таҳаввули минбаъдаи тадқиқоти омилҳои истеҳсолот бо корҳои илмӣ Ч.Кобб ва П. Дуглас ва дигарон зич алоқаманд аст. Назарияҳои рушди иқтисод, ки дар ҷодаи асосҳои консепсияҳои неоклассикӣ ва неокейнсӣ коркард шуда, дар корҳои илмӣ Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, В. Леонтев ва П. Самуэлсон ифода ёфтаанд, нишондодҳои микдории меҳнат ва сармояро таҳлил мекунанд. Дар ин қори илмӣ диққати асосӣ ба мувозинати омилҳои истеҳсолот зоҳир карда мешаванд.

Дар замони шӯравӣ ба масъалаҳои тақсими оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ диққати махсусро иқтисодчиёни шӯравӣ, ба монанди Л. Канторович, Н. Федоренко, Л. И. Абалкин, А. И. Анчишкин ва дигарон зоҳир намудаанд.

Аз байни тадқиқотчиёни олимони Русия, ки асарҳои худро ба омилҳои истеҳсолот бахшидаанд, метавон С. Глазев, В. Иноземков, Д. Львов, В.Макарова, Р. Нижегородцева, А. М. Зингангирова ва ғайраро номбар кард.

Масъалаҳои алоҳидаи тақомули истифодаи омилҳои истеҳсолот дар шароити иқтисодии гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар асарҳои илмӣ олимони - иқтисодчиёни кишвар, ба монанди Рахимов Р. К., Қаюмов Н. К., Назаров Т. Н., Умаров Х. У., Комилов С. Ҷ., Абдуғафоров А., Ризоқулов Т. Р., Толибов К. К., Рауфӣ А., Муҳаббатов Х. М., Алиҷонов Ҷ. А. ва дигарон мушоиҳида кардан мумкин аст.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, омӯзиш ва таҳлили тадқиқоти масъалаҳои мукамалгардонии истифодаи омилҳои истеҳсолот нишон медиҳад, ки то ҳол хусусияти баҳамтаъсиррасонии онҳо ва истифодаи оқилонаи онҳо дар шароити низоми иқтисодии гузариш, махсусан хусусияти он дар ҳал ва бартарафсозии оқибатҳои бӯҳрони трансформатсионӣ ҳамаҷониба ҳалли пурраи худро наёфтааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки масъалаи истифодаи самаранокии омилҳои истеҳсолот хусусияти комплексӣ ва бисёрҷиҳата дошта, тадқиқи ҳамаҷонибаи он аз ҷаҳорҷӯбаи тадқиқоти мазкур берун мебошад. Бино бар ин, тадқиқоти мазкур ба дарёфти роҳҳои истифодаи оқилонаи истифодаи меҳнат, сармоя, замин ва қобилияти соҳибкорӣ дар шароити инкишофи иқтисодии гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он бахшида шудааст.

Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот. Мақсади тадқиқоти мазкур дар асосноккунии назариявии имкониятҳои баланд намудани самаранокии

истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд иборат мебошад.

Мутобиқи мақсади пешбинишуда дар рисолаи илмӣ чунин вазифагузорӣ карда шудааст:

- муайян намудани табиати омилҳои истеҳсолот;
- омӯзиши хусусияти низомӣ, яқоя амал намудани омилҳои истеҳсолот;
- концепсияҳои истифодабарии омилҳои истеҳсолотро тадқиқ намудан;
- таҳлили истифодабарии омилҳои истеҳсолот (меҳнат, замин, сармоя ва қобилияти соҳибкорӣ) дар шароити инкишофи соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд;
- муайян намудани таъсири унсурҳои институтсионалӣ ба тақомули омилҳои истеҳсолот;
- муайян кардани намуди мувофиқи таҷдиди соҳаҳои иқтисодии минтақавӣ, ки ба истифодаи самаранокии омилҳои истеҳсолот мусоидат менамоянд;
- муайян намудани алоқамандии рушди самаранокии истеҳсолот аз истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолот.

Объекти тадқиқот қараёнҳои мебошанд, ки бо истифодаи низоми омилҳои истеҳсолот дар иқтисодии минтақавии вилояти Суғд алоқаманд аст.

Предмети тадқиқот муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошанд, ки дар қараёни истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар шароити бартаарафсозии оқибатҳои пастравии трансформатсионии иқтисодии минтақавӣ ба миён меоянд.

Соҳаи тадқиқот ба қисматҳои 3.1. Инкишофи назарияи иқтисодии ҳудудӣ ва минтақавӣ, методҳо ва афзорҳои таҳқиқоти ҳудудии иқтисодӣ; муаммоҳои андозагирӣҳои минтақавии иқтисодӣ; эконометрикаи ҳудудӣ; таҳлили системавии проблемаҳо ва вазъияти минтақавӣ; 3.2. Тақсими ҳудудии захираҳои иқтисодӣ; ҷанбаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии ҷойгиркунии сохторҳои корпоративӣ, ширкатҳои соҳибкорӣ хурд ва миёна, кластерҳои иқтисодӣ, корхонаҳои бахши ҷамъиятӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ; 3.3. Ташкили ҳудудии иқтисодии милли; таҷаккул, амалкард ва нафсозии кластерҳои иқтисодӣ ва дигар системаҳои иқтисодии аз ҷиҳати ҳудудӣ маҳдудбуда, шиносномаи ихтисоси 08.00.05 – иқтисодӣ ва идораи хоҷагии халқ (иқтисодии минтақавӣ) мутобиқат мекунад.

Гипотезаи кории тадқиқот дар таҳайюлотии мавҷудияти имкониятҳои баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот ва рушди самаранокии истеҳсолот дар шароити бартаарафсозии оқибатҳои

пастравии трансформатсионӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд ифода меёбад.

Навгони илмӣ рисолаи тадқиқотӣ. Навгони илмӣ рисолаи тадқиқотӣ аз рӯи назариявӣ методологӣ асоснок намудани раванди баланд бардоштани дараҷаи самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақа ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба ғаёлгардонии таркиби захираҳо бо назардошти ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ифода меёбад.

1. Исбот карда шудааст, ки асоси концептуалии истифодабарии самаранокии омилҳои истеҳсолот дар истифодаи якҷоя ва хусусияти пурракунандаи онҳо ифода меёбад. Ҳар як омилҳои истеҳсолот дорои хусусиятҳои нодир мебошад, ки дар инҳо инъикос меёбанд: камёфтӣ, маҳдудиятноӣ, маҳсулноӣ, баҳамивазшаванда, ҳамдигарро пурракунанда, ҳаракатноӣ, имконият ба инъикоркунӣ, хусусияти таъмини даромад ба соҳиби худ.

2. Муносибатҳои назариявӣ асосӣ оид ба муайян намудани истифодабарии самараноки омилҳои истеҳсолот ба низом дароварда, дар ҷаҳорҷӯбаи он исбот карда шудааст, ки самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот чунин тарзи ғаёлияти хоҷагидориро ифода мекунад, ки ҳангоми он боздеҳ аз омилҳои истеҳсолоти истифодашаванда ба таъмини ғойдаи ҳадди аксар ҳаракат мекунад. Бинобар ин, ҳангоми муайян намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот бояд аз як қатор нишондодҳо истифода бурд, ки самаранокии ҳар як омилро дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ, дар ҷаҳорҷӯбаи функсияи истеҳсоли истифодашаванда инъикос намояд.

3. Дар асоси омӯзиши модели рушди иқтисодии А. Люис муайян карда шудааст, ки самти асосии баланд бардоштани самаранокии истифодабарии омилҳои меҳнат дар шароити истифодаи ғайриоқилонаи он ва вобастагӣ аз муҳоҷирати меҳнатии иқтисодиёти минтақавӣ вилояти Суғд дар гузариши қисми захираҳои меҳнатӣ аз баҳши аграрӣ ба баҳши саноатӣ ба ҳисоб меравад.

4. Ҳолате исбот карда шудааст, ки мувофиқи он дар шароити вилояти Суғд мушкилот дар норасоии омилҳои истеҳсолот зоҳир нагардида, балки дар истифодаи ғайрисамаранок ва ғайриоқилонаи он ифода меёбад. Бо ин мақсад мувофиқ будани намуди мутобиксозии таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва васеъшавии имкониятҳои ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ба воситаи ҷалби омилҳои машғулнабуда (меҳнат, замин, сармоя ва қобилияти соҳибкорӣ) ба ғаёлияти истеҳсолӣ зарур шуморида мешавад.

5. Ҳолате оид ба мақсаднокии таъсиси шӯрои координатсионӣ дар минтақаҳо барои дастгирӣ ва инкишофи соҳибкорӣ асоснок карда шудааст, ки таъсиси комиссияро барои бартараф намудани ҳама монеаҳо барои соҳибкдорон дар назар дорад, ки барои ба таври самаранок

алоқаманд намудан ва якҷоя амал намудани омилҳои истеҳсолоти боқимонда (меҳнат, замин ва сармоя) мусоидат намояд.

6. Роҳҳои мукамалгардонии таъсири институтсионалӣ ба истифодабарии самараноки омилҳои шахсии истеҳсолот муайян карда шудаанд, ки дар фаъолияти якҷоя ва мутобиқатшудаи давлат, кордиханда, иттифокҳои касаба ва ҳуди коргарон, истифодаи муносибати салоҳиятнок дар тайёр намудани захираҳои меҳнатӣ якҷоя бо кӯшишҳои давлат, хадамоти шуғли аҳоли, кордихандагон, иттифокҳои касаба ва ҳуди коргарон, аз байн бурдани низоми кӯхнаи кирои коргарон ва истифодаи нишондодҳои иқтисодии самаранокӣ (маҳсулнокии интиҳӣ ва чандирнокии барориш аз рӯи омили истеҳсолот) ифода меёбанд.

7. Модели алоқамандии афзоиши самаранокии истеҳсолот аз истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсолот дар иқтисодиёти минтақавӣ пешкаш карда шудааст, ки маҷмӯи чорабиниро оид ба дастрасии мақсадҳои фосилавӣ (афзоиши ҳосилнокии меҳнат, паст намудани материалғунҷоиши истеҳсолот, баланд намудани боздеҳи фондҳо ва баратарафсозии таҷҳизоти истеҳсолӣ) ва ниҳои (баланд намудани рақобатпазирии маҳсулот, афзоиши ҳаҷми фурӯш ва баланд намудани даромаднокии корхона) истифодабарии омилҳои истеҳсолот ба воситаи самарои синергетикӣ баён шудаанд.

Асоси назариявӣ-методологии тадқиқотро асарҳои илмии классикони назарияи иқтисод, дастовардҳои илми иқтисодии ҷаҳонӣ, концепсияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар соҳаи назарияи иқтисод, иқтисодиёти минтақавӣ ва махсусан, доир ба истифодаи омилҳои асосии истеҳсолот ташкил намуданд.

Дар тадқиқоти илмӣ усулҳои иқтисодии таҳлил васеъ истифода шудаанд. Махсусан, таҳайюлоти (абстраксияи) илмӣ, таҳлил ва синтез, таҳлили сабабӣ-оқибатӣ, таҳлили маҷмӯавӣ ва низомӣ, усули муқоисакунӣ, усули таҳлили эмпирикӣ, хулосабарорӣ, аналогия, таҳлили маълумоти омӯрӣ, ифодаёбии графикӣ ва ҷадвалии маводи аслий.

Базаи иттилоотии тадқиқоти илмӣ дастурҳо, баромадҳо ва Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи ҷопи даврагии иқтисодӣ ва ВАО, маводи конференсияҳо, маводҳои таҳлилий ва тадқиқотӣ, захираҳои иттилоотии шабакаи «Internet».

Аҳамияти назариявии қори илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳолатҳо ва пешниҳодҳои амалии дар он ифодаёфта имконият медиҳанд, ки амалии якҷояи омилҳои истеҳсолотро дар иқтисодиёти гузариши минтақавӣ маънидод намуда, оид ба истифодаи оқилонаи онҳо маҷмӯи чорабиниро коркард намоем. Хулосаҳои илмӣ оид ба масъалаҳои истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсолот барои ҳалли мушкилоти инкишофи илми иқтисодии кишвар мусоидат мекунанд. Натиҷаҳои тадқиқоти илмиро дар

чараёни дарсдиҳии фанҳои назарияи иқтисод, микроиқтисод, иқтисодиёти минтақавӣ ва тадқиқоти минбаъдаи муаммоҳои истифодабарии самараноки омилҳои истеҳсолот дар шароити иқтисодиёти гузариш истифода бурдан мумкин аст.

Аҳамияти амалии натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар имконияти истифодабарии натиҷаҳо дар чараёни коркарди нақшаҳои тараққиёти бахши аслии иқтисодиёти миллӣ ва минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамо зоҳир мегардад. Ба ғайр аз ин, натиҷаҳои тадқиқот дар чараёни фаъолияти Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, Вазорати саноат ва технологияҳои нав дар ҷодаи коркарди барномаҳои тараққиёти иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он истифода шуданаш мумкин аст.

Истифодаи амалии натиҷаҳои кори илмӣ. Натиҷаи тадқиқоти илмӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалӣ, семинарҳои Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд баргузор гардида, ба тариқи маърузаҳои илмӣ баён шудаанд.

Аз рӯйи натиҷаҳои тадқиқот 7 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 4,1 ҷ.ш.ҷ, аз он ҷумла, 5 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои аз тарафи КОА эътирофшуда ҷоп карда шудаанд.

Сохтори кори илмӣ. Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот сохтори рисолаи илмиро муайян намуд. Рисолаи илмӣ аз сарсухан, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Рисолаи илмӣ дар 135 саҳифа инъикос гардида, дар он 19 ҷадвал, 6 расм, 1 схема оварда шудааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 118 номгӯро дар бар мегирад.

Таркиби умумии рисолаи илмӣ

Дар сарсухан муҳимияти баланд намудани истифодабарии самараноки омилҳои истеҳсолот дар шароити бартараф намудани оқибатҳои пастравии трансформатсионӣ (иқтисодиёти гузариш) асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши масъалаи тадқиқшаванда баён шуда, мақсад ва масъалаҳои тадқиқот, предмет ва объекти он навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии мавзӯи тадқиқот, методологияи дар чараёни тадқиқот истифодашуда инъикос ёфтаанд.

Дар боби якум «Асосҳои назариявии истифодабарии самараноки омилҳои истеҳсолот» табиати омилҳои истеҳсолот, характери низомнокӣ, алоқамандии онҳо ва концепсияҳои истифодабарии самараноки омилҳои истеҳсолот баррасӣ шудаанд.

Тадқиқоти табиати омилҳои истеҳсолот ба мо имкон дод муайян намоем, ки дар як қатор ҳолатҳо онҳо бо захираҳои иқтисодӣ ҳаммаъно ҳисобида мешаванд. Лекин қайд кардан зарур аст, ки чунин ҳаммаъногӣ на он қадар дуруст аст. Гап дар сари он ки, захираҳои иқтисодӣ воридшавиро ба ҳаёти хоҷагидорӣ дар назар дорад, омилҳои истеҳсолот

бошад, чараёни истехсолоти ҷалбшудаи истифодашударо мефаҳмонад. Омилҳои истехсолотро ҳамчун ашё ва сабабҳо мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба чараёни истехсолот таъсири бевосита ва ё бавосита расонида, дар натиҷаи истифодаи онҳо неъматҳои тайёри иқтисодӣ баромад мекунад. Бо баробари ин, қайд намудан зарур аст, ки омилҳои истехсолот бевосита аз захираҳои иқтисодӣ таъсис меёбанд. Бинобар ин, ба зиддият гузоштани захираҳои иқтисодӣ ва омилҳои истехсолот маънои мантиқӣ надорад. Ҳама захираҳои иқтисодӣ метавонанд ба омилҳои истехсолот табдил дода шаванд, танҳо дар ҳолате ки онҳо дар асл ба чараёни истехсолоти ҷамъиятӣ ҷалб карда мешаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки захираҳои иқтисодӣ нисбат ба омилҳои истехсолот маънои васеътар доранд. Ҳамин тавр, ба омилҳои асосии истехсолот дар марҳилаи муносири тараққиёти иқтисодӣ метавон замин, меҳнат, сармоя ва қобилияти соҳибкорино дохил намуд. Бо баробари ин бояд дар назар дошт, ки аз байни ин омилҳо аввалиндараҷа замин ва меҳнат ба ҳисоб рафта, омилҳои боқимонда ҳамчун натиҷаи фаъолияти меҳнати инсон баромад мекунад.

Тавсифи низомнокии омилҳои истехсолот тартиби онҳоро дар чараёни муомилот ва такрористехсолот нишон медиҳад. Чунин тартибот вобаста аз дараҷаи ҷалби омилҳо ба чараёни истехсолот хусусияти тағйирёбанда доранд. Ин тартибот метавонад дар натиҷаи пешрафти доимии технологӣ тағйир ёбад, ки бо баробари офаридани масолеҳҳои нав ва сарчашмаҳои нави қувва шакли пештараи онҳо ба эҳтиёҷоти кам дучор мешаванд. Чунин тартибот, пеш аз ҳама, аз дараҷаи камёфти омилҳои истехсолот вобастагӣ дорад. Масалан, дар шароите ки захираҳои меҳнатӣ дорои дараҷаи пасти камёфтӣ бошанд, дараҷаи баланди камёфти замин бо захираҳои табиаш ба назар расиданаш мумкин аст. Дигар мисол, ҳангоми дорои дараҷаи баланди камёфт будани сармоя, дараҷаи пасти камёфти захираҳои табиӣ ба назар расиданаш аз эҳтимол дур нест. Инчунин варианте имконпазир аст, ки ҳангоми он таносуби омилҳои истехсолот метавонад куллан дигаргун шавад. Дар ҳама гуна ҳолат дар марҳилаи муносири тараққиёти иқтисодӣ низоми иқтисодӣ вуҷуд надорад, ки дар он таносуби омилҳои истехсолот оптималӣ бошад.

Тадқиқи омилҳои истехсолотро ба воситаи низомнокии онҳо чунин хулосаҳоро баён кардан мумкин аст:

- омилҳои истехсолот танҳо дар якҷоягӣ истифода шуда метавонанд, яъне бо таносуби муайян, сохтор ва ягонагӣ; ҳар як омилҳои истехсолот дорои хосияти нодир мебошад: камёфтӣ, маҳдудият, ҳосилнокӣ, ивазшавӣ, ҳамдигарро пурракунанда, ҳаракатнокӣ, имконият ба ҷудошавӣ ва қобилияти таъмини даромад ба соҳибони худ;

- ҳар як омилҳои истехсолот соҳиби худро дорад ва бинобар ин, муносибат дар низоми омилҳои истехсолот ба муносибатҳои иқтисодии соҳибони он майл дорад.

Самаранокии иқтисодӣ ва самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолотро ҳамчун тарзи фаъолияти хоҷагидорӣ дарк намудан мумкин аст, ки ҳангоми он боздеҳ аз омилҳои истеҳсолоти истифодашаванда ба самти фоидаи ҳадди аксар равона мегардад. Бинобар ин, ҳангоми муайян намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот бояд бо маҷмӯи нишондод истифода кард, ки самаранокии ҳар як омилҳои истеҳсолотро дар алоҳидагӣ дар ҷаҳорҷӯбаи функсияи истеҳсолии истифодашаванда ифода намояд.

Дар боби дуюм «Баҳодиҳии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар иқтисодиёти вилояти Суғд» таҳлили эмпирикии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд гузаронида шудааст.

Дар илми иқтисод ва амалия ақидае паҳн гаштааст, ки мувофиқи он байни захираҳои меҳнатӣ ва тараққиёти иқтисодӣ алоқамандии микдорӣ ва сифатӣ вучуд дорад. Алоқамандии микдорӣ дар афзоиши эҳтиёҷот ба омилҳои меҳнат ҳангоми рушди иқтисод ва пастшавии он ҳангоми бӯҳрони иқтисодӣ зоҳир мегардад. Бо баробари ин, мавҷудияти захираҳои меҳнати зиёд дар иқтисодиёт барои инкишоф ва ҷойгиркунии намудҳои меҳнатталаби истеҳсолот мусоидат менамоянд.

Алоқамандии сифатӣ, пеш аз ҳама, бо талаботи хоҷагии халқ ба таркиби касбӣ ва сатҳи тайёрии иқтисодии кадрӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ мавҷудияти кадрҳои муайян бо сатҳи мувофиқи тайёрии барои васеъшавии намудҳои алоҳидаи истеҳсолот мусоидат мекунад.

Захираҳои меҳнатиро ҳамчун омилҳои истеҳсолӣ тавсиф карда, бояд қайд намуд, ки мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумораи он мардҳо аз синни 15-сола то 62-сола ва занҳо аз синни 15-сола то 57-сола дохил карда мешаванд².

Дар тӯли мавҷудияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати мустакил мамлакат ва минтақаҳои он ҳеҷ гоҳ норасоии омилҳои меҳнатро ҳис накардааст. Ин гуфтаҳо аз рӯйи суръати рушд ва афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ баҳо додан мумкин аст. Мувофиқи маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнати мамлакат ва минтақаҳои он тамоюли устувори афзоишро дошта, суръати миёнасолаи афзоиш мувофиқан 2,4 ва 2,6%-ро ташкил мекунад³.

Лекин ба чунин ақидаҳои мусбат нигоҳ накарда, афзоиши шумораи аҳоли, захираҳои меҳнатӣ ва таъсири мусбати онҳо ба тараққиёти иқтисодӣ мувофиқи маълумоти оморӣ метавонад на ҳама вақт ба назар расад. Бо ибораи дигар, на ҳама вақт афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба васеъшавии имкониятҳои истеҳсолии мамлакат ва баланд шудани сатҳи шуғл оварда мерасонад. Мувофиқи маълумоти омили расмӣ дар марҳилаи солҳои 2007 то соли 2016 дар вилояти Суғди

²Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе 2017.С. – 23-24

³Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2017.С. – 27.

Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолии муқимӣ ба 21,1%, шумораи бо кор машғулбудагон бошад, то 99,7% коҳиш ёфтааст. Ин рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар истифодабарии омили истеҳсолоти асосӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе мушкилот ба назар мерасанд, ки бо шиддатёбии сарбории демографӣ ба ҳар як аҳолии машғулбуда тавсиф карда мешаванд.

Бинобар ин, ақидаи олимони оид ба таври автоматӣ васеъ шудани имкониятҳои истеҳсоли аз ҳисоби афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба воқеияти аслии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд пурра мувофиқат намекунад. Мувофиқи ҳисобҳои амалишудаи суръати рушди аҳоли захираҳои меҳнатӣ ва шумораи аҳолии бо шуғл машғулбудаи вилояти Суғд дар соли 2016 шумораи аҳоли нисбат ба соли 2010 ба 113,9% зиёд шуда, захираҳои меҳнатӣ бошанд, ба 111,9%, аҳолии бо шуғл машғулбуда ба 104,2% афзоиш ёфтаанд⁴. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд имконияти таъмини захираҳои меҳнатии афзоишбандаро бо ҷойҳои корӣ надорад.

Самарайи мусбат аз афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ танҳо дар ҳолате ба назар расида метавонад, ки агар субъектҳои хоҷагидорӣ ва иқтисодиёт, умуман, қобилияти бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани захираҳои меҳнатии зиёдшавандаро дошта бошанд. Бо дарназардошти чунин хусусиятҳои объективии истифодабарии омили меҳнат, алгоритми самарайи мусбати афзоиши шумораи аҳоли на ҳама вақт ва на дар ҳама ҷо ба назар мерасад.

Тағйирёбии муносири ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда мешавад.

Ҷадвали 1

Тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат (коркарди МММ ба ҳар як воҳиди захираҳои меҳнатии машғулбуда) дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
МММ бо нархҳои соли 2016 (млн. сомонӣ)	8406,0	9316,2	10394,8	11606,1	12153,5	12670,1	13876,0
Шумораи захираҳои меҳнатии дар иқтисодиёти минтақа машғулбуда (ҳазор нафар)	771,1	774,7	774,5	791,5	804,8	801,2	803,2
Ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти минтақа (сомонӣ)	10901,2	12025,5	13421,3	14663,4	15101,3	15813,9	17275,9
Тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат нисбат ба соли 2010	100,0%	110,3%	123,1%	134,5%	138,5%	145,1%	158,5%

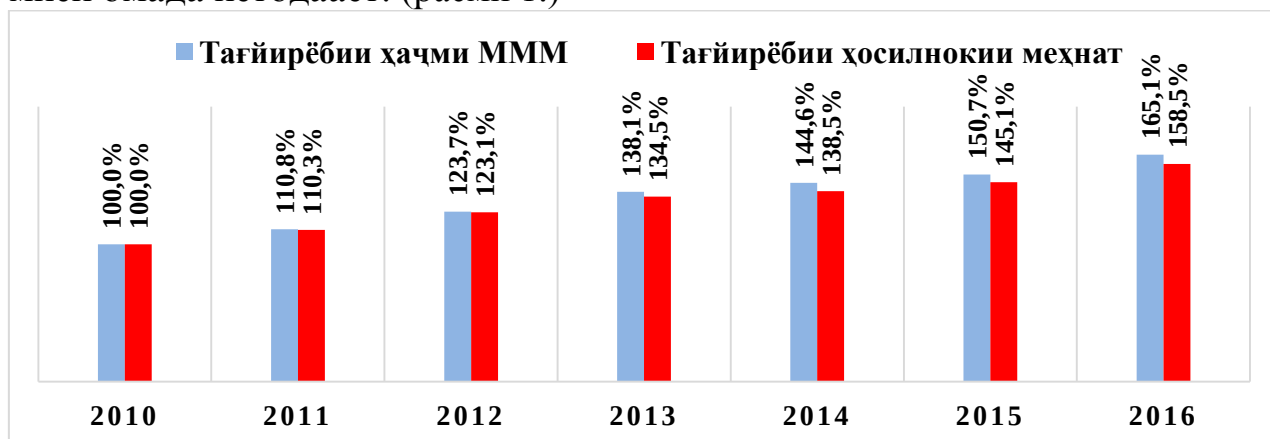
⁴Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2017. С. 197.

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи омори. Душанбе 2017. С. - 19. С. – 70.

Омори солони вилояти Суғд. Хучанд, 2017. С.- 118-119.

Аз чунин сарчашмаҳо ҳисоб карда шуд: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2017. С. 197. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Душанбе 2017. С. - 19. С. – 70. Омори солонаи вилояти Суғд. Хуҷанд, 2017. С.- 118-119.

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи иқтисодии минтақавӣ ва ё коркарди МММ ба ҳар сари захираи меҳнати бо кор машғулбуда тамоюли афзоишро дорад. Бо баробари ин, бояд қайд намуд, ки тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи иқтисодии минтақавӣ мувофиқи самти тағйирёбии ҳаҷми МММ ба миён омада истодааст. (расми 1.)

Расми. 2.1. Тағйирёбии ҳаҷми МММ ва ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодии минтақавии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нархҳои муқоисавӣ. (Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.2 тартиб дода шудааст).

Нишондиҳандаи нисбатан пасти ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодии минтақавии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон ба воситаи ҳодисаи ғайрииндустриалӣ шугли захираҳои меҳнатӣ маънидод кард.

Оид ба ин масъала ба воситаи таҳлили муқоисавии сохтори шугли захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои вилояти Суғд дар давраҳои солҳои 2010-2016 хулоса баровардан мумкин аст, ки дар марҳилаи иқтисодии минтақа шумораи шугли захираҳои меҳнатӣ дар ҳоҷагии қишлоқ бештар ба назар мерасад.

Чунин хулоса ба таври тасодуфӣ баён нашудааст, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки ҳосилнокии меҳнат дар саноат нисбат ба ҳоҷагии қишлоқ баландтар аст.

Ҳангоми амалисозии сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи шугли захираҳои меҳнатӣ, ба фикри мо, хуб мешуд, ки агар аз модели дар илми иқтисод маъмули рушди иқтисодии А. Люис истифода барем. Модели иқтисодии мазкур бо дарназардошти бахшҳои саноатӣ ва аграрии иқтисодиёт сохташуда чунин заминаҳоро дар назар дорад: дараҷаи баланди ҳаракатнокии захираҳои меҳнатӣ; нақши асосии саноат дар тараққиёти иқтисодиёт. Ба гуфтаҳои худ А. Люис пешниҳоди захираҳои меҳнатӣ дар бахши аграрӣ бемаҳдуд буда, дар бахши саноатӣ бошад, он аз сармояи истеҳсолии мавҷудбуда, сатҳи технологӣ ва талабот ба

маҳсулоти истехсолшуда вобастагӣ дорад. Бинобар ин, дар чаҳорчӯбаи ин модел азнавтасимкунии қисми захираҳои меҳнатӣ аз баҳши аграрӣ ба баҳши саноатӣ пешбинӣ карда шуда, ба ақидаи худи А. Люис ин чорабинӣ суръати рушди иқтисодиро ҳавасманд мегардонад⁵. Бояд қайд намуд, ки дар аввал модели А. Люис танҳо барои мамлакатҳои тараққикардаи тода пешбинӣ шуда буд, лекин тадқиқотҳои минбаъда нишон доданд, ки ин модел барои мамлакатҳои тараққикарда низ мутобиқат мекунад.

Асосҳои концептуалии модели рушди иқтисодии А. Люис мувофиқати худро ба мақсадҳои индустриализатсияи иқтисодиёт нишон медиҳад. Истифодабарии модели мазкур дар шароити иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд боз бо чунин далелҳо мустаҳкам карда мешавад: дар Паёмҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба таъкид намуданд, ки барои амалисозии сиёсати иқтисодии мамлакат роҳи муваффақ ин роҳи тараққиёти индустриявӣ-аграрӣ ба ҳисоб меравад⁶.

Дар шароити вилояти Суғд истифодабарии модели номбурдаи тараққиётро бо чунин ҳолатҳо асоснок кардан мумкин аст, ки то давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, мамлакати мо дар чаҳорчӯбаи тақсимои меҳнати иттифоқӣ ҳамчун минтақаи индустриявӣ-аграрӣ тавсиф карда мешуд, ки принципҳои он афсӯс дар ибтидои солҳои 90-уми қарни гузашта аз байн рафтанд.

Дар асоси натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда оид ба истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, дарёфт намудани сабаб ва оқибатҳои ғайрисамарабахш истифодабарии он, ба воситаи ҳулосаҳои концептуалии аз модели рушди иқтисодии А. Люис бароянда самтҳои асосии баланд намудани самаранокии истифодаи омили меҳнатро дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд муайян намудан мумкин аст. Асоснок намудани назариявӣ ва амалии истифодабарии модели мазкур дар шароити истифодабарии ғайриоқилонаи омили меҳнат ва вобастагии муҳоҷирати иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд чунин маънидод карда мешавад, ки ҳама шароитҳои дар қоркарди ин модел пешбинишуда ба шароитҳои минтақаҳои Тоҷикистон мутобиқат мекунад.

Чи хеле ки пештар қайд карда будем, дар соҳаи шуғли захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд ҷараёни ғайрииндустрияшавӣ ва сатҳи баланди муҳоҷирати меҳнатӣ ба назар мерасад. Бо мақсади бартараф намудани сабабҳои ин ҳодисаҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии воридазивазкунанда амалӣ намудани чораҳо оид ба баланд намудани сатҳи индустриявии шуғли захираҳои меҳнатиро зарур мешуморем.

⁵Ивашковский С. Н. Макроэкономика: Учебник. 2-е изд., испр., доп. — М.: Дело, 2002. —472с.

⁶Паёми Асосгузори судху ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 22.12.2017

Васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ метавонад ба пастшавии сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ ва ҳаракати қисми захираҳои меҳнатӣ аз хоҷагии кишлоқ ба соҳаи индустриявӣ мусоидат намояд. Чунин чорабинӣ аз он сабаб имконпазир мегардад, ки дар бахши саноатӣ имкониятҳои зиёди истифоданашуда зиёд мебошанд. Истифодабарии онҳо дар ҳақиқат, метавонад захираҳои барзиёди меҳнатиро ба худ ҷалб намуда, дараҷаи вобастагии муҳоҷирати меҳнатиро паст намояд. Васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ метавонад ба афзоиши даромадҳои меҳнатӣ мусоидат намояд, ки дар навбати худ зиёдшавии маҷмӯи талаботи аҳолиро ҳавасманд гардонида метавонад.

Бо баробари ин бояд қайд намуд, ки танҳо афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ барои таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунанда кофӣ нестанд. Бино бар ин, ҳангоми васеъшавии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар саноати васеъшаванда бояд шароитҳо оид ба баланд намудани сифати захираҳои меҳнатӣ ва ҳосилнокии онҳо фароҳам оварда шаванд.

Мувофиқи концепсияҳои назарияи иқтисод ҳама омилҳои истеҳсолот дар давраи муайяни вақт бо пешниҳоди доимӣ тавсиф карда мешаванд. Ин ҳолат нисбат ба омили муқаррарии истеҳсолот - замин боз ҳам муҳимтар мегардад. Аз рӯи баҳодиҳии мутахассисони FAO захираҳои ҷаҳонии намуди асосии захираҳои замин ҳудудҳои худро дорад. Масалан, ҳаҷми қитъаҳои замин барои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар замин 3,2 млн. гектарро ташкил мекунад, ки аз нисф зиёди онҳо аллакай аз худ карда шуда, истифода шуда истодаанд.

Мувофиқи маълумоти омории расмӣ дар солҳои охир дар вилояти Суғд тамоюли камшавии заминҳои кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад.

Агар соли 1991 дар вилояти Суғд 1058,5 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ мавҷуд бошад, соли 2016 ин нишондиҳанда то 773,8 ҳазор гектар (қадвали 2) кам шудааст. Бо ифодаёбии нисбӣ камшавӣ тақрибан 26,9% -ро ташкил додааст.

Қадвали 2

Масоҳати умумии заминҳои кишоварзӣ дар вилояти Суғд (ҳазор гектар)

Нишондиҳандаҳо	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Масоҳати умумии замин	2518,6	2518,6	2518,6	2518,5	2518,5	2518,5	2518,5
Ҳама заминҳои кишоварзӣ	868,7	819,2	770,5	769,1	773,2	773,8	773,8
Мазраъ	226,8	226,8	226,3	223,9	224,1	223,5	223,6
Ниҳолҳои бисёрсола	63,3	63,4	65,7	68,7	70,2	71,4	72,1
Алафдаравӣ	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Чарогоҳ	571,1	518,9	470,2	468,7	468,7	471,8	471,8
Замини боир	6,6	9,2	7,2	6,9	6,4	6,1	6,1

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2017. С.- 330-331.

Мувофиқан бо баробари камшавии заминҳои кишоварзӣ, чи тавре ки аз қадвали 2 маълум мегардад, камшавии масоҳати заминҳои мазраъ

ва чарогоҳ ба назар расида, масоҳати заминҳои алафдаравӣ дар давраи таҳлилшаванда бетағйир боқӣ мондааст.

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки камшавии масоҳати заминҳои мазраъ, ки категорияи арзиштарини замин барои соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, нисбат ба дигар категорияҳои заминҳои кишоварзӣ назаррас мебошад. Чунин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки истифодабарандагони заминҳои мазраъ, алафдаравӣ ва чарогоҳҳо, пеш аз ҳама, хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ ба ҳисоб мераванд, ки барои коркарди пурраи заминҳои мазраъ ва алафдаравӣ имконият надоранд. Дар натиҷа, ин гуна заминҳо ба заминҳои боир ва дигар категорияҳои пасти он гузаронида мешаванд. Аз рӯйи баҳодиҳии мутахассисон, аз нисф зиёди минтақаҳои вилояти Суғд – 67,1% заминҳои камҳосил ва ё барои кишоварзӣ корношоям ба ҳисоб мераванд. Имкониятҳои инкишофи заминдорӣ дар ин ҷойҳо бо шароитҳои ҳокӣ ва геоморфологӣ маҳдуд мебошанд⁷.

Бо баробари истифодаи омили замин дар истехсолоти кишоварзӣ ҳолате ба миён меояд, ки мувофиқи он замин ҳамчун сарчашмаи асосии захираҳои табиӣ баромад мекунад. Бо ибораи дигар, предметҳои истехсолот пеш аз ҳама, пайдоиши табиӣ доранд (алоқамандии синтетикӣ низ пайдоиши табиӣ доранд).

Ҳама олимони мамлакат қайд мекунанд, ки Тоҷикистон ва минтақаҳои он бо бисёр намудҳо ва захираҳои ғоиданоки зеризаминӣ бой аст, ки онҳоро метавон ба соҳаи алоҳидаи иқтисодиёт шомил намуд.

Захираҳои комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ бо саноати ангишт, конҳои нафт ва гази табиӣ пешниҳод карда мешавад. Дар сохтори захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ захираҳои минералӣ дар мамлакат мавқеи асосӣ ба захираҳои ангишт мутобиқат мекунад. Комплекси металлургии мамлакат ва минтақаҳои он бо захираҳои металлҳои сиёҳ, ранга ва фулузот пешкаш шудааст.

Дар вилояти Суғд комплекси агрохимиявӣ бо конҳои калони фосфоритҳо, намаки ошӣ, ашёи борнофулузӣ, оҳаксангҳо ва доломитҳо тавсиф карда мешавад.

Дар минтақа конҳои ашёи шиша ва керамика (қуми квартсӣ, волластонит, гилҳои кулолӣ), асбест, талк, барит, флюрит, бентонит, мавҷуданд, ки ба захираҳои минералии комплекси индустриявӣ дохил мешаванд.

Вилояти Суғд ҳамчун минтақаи нисбатан кӯҳӣ бо намуди гуногуни ашёи минералии сохтмонӣ бой аст. Конҳои захираҳои сохтмони минералӣ, инчунин дар дигар минтақаҳои мамлакат кашф шудаанд. Ин конҳои кашфшуда бо ашёи сементӣ, сангҳои ороишӣ, ашёи хиштӣ, маҳлули регӣ, оҳаксанг, гипс, гилҳои гуногун, қуми сохтмонӣ, рангҳои

⁷Мухаббатова Х.М. Проблемы природопользования в горных районах Таджикистана. – Душанбе: Дониш. 565С. С 32-38.

минералӣ, ашё барои истехсоли керамзит ва маводи гармикунонӣ тавсиф карда мешаванд.

Мувофиқи маълумоти омӯрӣ ба ғайр аз ангишт, истехсолоти дигар маҳсулоти саноати истихроҷ дар минтақаи вилояти Суғд тамоюли пастравиро доранд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

Истехсоли маҳсулоти асосии саноати истихроҷ дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ангишт (ҳазор тонна)	53,5	68,5	72,8	81	119,8	211,1	351,8	677,6	804,1	1170
Нафт (бо назардошти конденсати газ) (ҳазор тонна)	15,8	15,3	15,2	14,9	14,3	13,0	12,3	10,8	11,5	11,7
Газ млн. м³	5,0	2,7	3,8	6,3	4,6	3,4	2,5	1,5	1,5	1,5

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи омӯрӣ. Душанбе 2017. С. 125-126.

Тамоюли мушоҳидашавандаи сатҳи пасти аз худ намудани захираҳои имконият медиҳад қайд намоем, ки муаммои истифодабарии мақсадноки замин ва шиддатнокии истифодабарии захираҳои табиӣ таҷдиди ҷараёнҳои технологиро дар назар дорад.

Дигар таркиби зарурии сохтори замин ҳамчун омили истехсолот дар шароити иқтисодиёти минтақавӣ ва милли метавонад захираҳои обии минтақаҳои мамлакат баромад кунад. Аз рӯи захираҳои гидроэнергетикӣ, минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни мамлакатҳои ИДМ мавқеи дуюмро баъд аз Русия ишғол мекунад. Обанборҳои асосии мамлакат пирияхҳо мебошанд. Аз ҳама низоми пирияхи калонтарин Помир буда, масоҳати он дар ҳудудҳои ИДМ ба 8041 км² баробар аст. Миқдори пирияхҳои дар Помир ба қайд гирифташуда 1085 ададро ташкил медиҳад⁸.

Дар миқёси мамлакат ба ҳисоби миёна ҳамасола зиёда аз 72 м³ обҳои дарё мегузарад, ки 12 ҳазор м³ ба ҳар як сари аҳолии мамлакат ташкил мекунад. Дар ҷумҳурӣ 947 дарёҳо вучуд дорад, ки дарозии зиёда аз 10 км дошта, дарозии умумии дарёҳо 28500 км-ро ташкил мекунанд.

Чалб намудани захираҳои обии дар минтақаҳои мамлакат мавҷудбуда ба фаъолияти истехсоли метавонад, на танҳо бехатарии энергетикӣ, балки маҳсулнокии заминҳои кишоварзиро баланд намояд. Оид ба ин хусусиятҳо дар баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бамаврид қайд карда шудааст.

Таркиби зарурии истифодаи замин ҳамчун омили истехсолот ин истифодабарии захираҳои табиӣ (моддӣ) ба ҳисоб меравад. Агар ба сифати сарчашмаи ашё барои истехсолот замин баромад кунад, аз ин ҷо бар меояд, ки самаранокии истифодаи онҳоро метавон бо воситаи ҳисоб намудани масоҳатҳои маҳсулот муайян намуд. Барои муайян

⁸Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2017. С. 8

намудани масолеҳғунҷоиши маҳсулот дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ, ба ақидаи мутахассисони Донишқадаи иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи истеъмолати фосилавино истифода бурдан мумкин аст⁹.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи истеъмолати фосилавӣ нисбат ба МММ дар соли 2016 83%-ро ташкил мекунад. Ин ҳолати масолеҳғунҷоиши МММ аз он шаҳодат медиҳад, ки бояд сиёсати истифодабарии оқилонаи захираҳои моддӣ (табӣи-ашёвӣ) барои афзоиши МММ амалӣ намуд. Гап дар сари он ки, паст намудани масолеҳғунҷоиши хароҷот барои як воҳиди маҳсулот, паст намудани ҳаҷми истеъмолати фосилавино дар назар дорад, ки дар натижа ба рушди ҳаҷми МММ оварда мерасонад.

Дар асоси таҳлили хусусиятҳои шуморавии замин ҳамчун омили истеҳсолот метавон оид ба он хулоса намуд, ки барои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд норасоии омилҳои истеҳсолот муаммо набуда, балки истифодаи ғайрисамарабахш ва ғайроқилонаи он мушкилии ҷиддӣ мебошад. Ба воситаи истифодабарии захираҳои замин ва табӣи мумкин аст, ки сарҳади имкониятҳои истеҳсолии кишварро васеъ намуд.

Хусусиятҳои иқтисодиёти гузариш, ки пеш аз ҳама, бо пастравии трансформатсионӣ ва амалисозии хусусигардонии нодурусти моликияти давлатӣ алоқаманд аст, ба он оварда расонид, ки аксарияти корхонаҳои баҳши аслий фаъолияти худро қатъ намуданд ва ё пурра аз байн рафтаанд.

Оид ба чунин ҳолати иқтисодиёти гузариш аз рӯйи баҳодихии мутахассисон хулоса кардан мумкин аст, ки мувофиқи он аз якуми январӣ соли 2002 вазни қиёсии корхонаҳо ва ташкилотҳои бекорхобида аз миқдори умумии корхонаҳои баҳши аслии иқтисодиёт 6,7% корхонаҳои азбайнрафта, 5,6%-ро фаро гирифтанд. Чунин нишондиҳандаҳои соли 2016 мувофиқан 11,5% ва 3,6% -ро ташкил менамоянд¹⁰.

Таҳлили васеъ нишон медиҳад, ки сатҳи истифодабарии иқтидори истеҳсолӣ дар тӯли давраи гузариш аз соли 1991 то соли 2016 истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ то сатҳи критикӣ паст шудааст. Мувофиқи маълумоти расмӣ омӯрӣ истифодабарии иқтидори истеҳсолӣ аз соли 1991 то соли 2000 тамоюли пастравиро дошта, баъд аз барқарор намудани сулҳу субот дар мамлакат баландшавии сатҳи истифодабарии иқтидори истеҳсолӣ ба назар мерасад, лекин мамлакат новобаста аз баландшавии сатҳи истифодабарии иқтидори истеҳсолӣ то ҳол дар сатҳи паст қарор дорад.

⁹Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Шарипов Б.М., Юсуфбеков Ю.Р. Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республике Таджикистан (проблемы и основные направления совершенствования). Под общей ред. Саидмуродова Л.Х. Душанбе 2016. С. - 365-367.

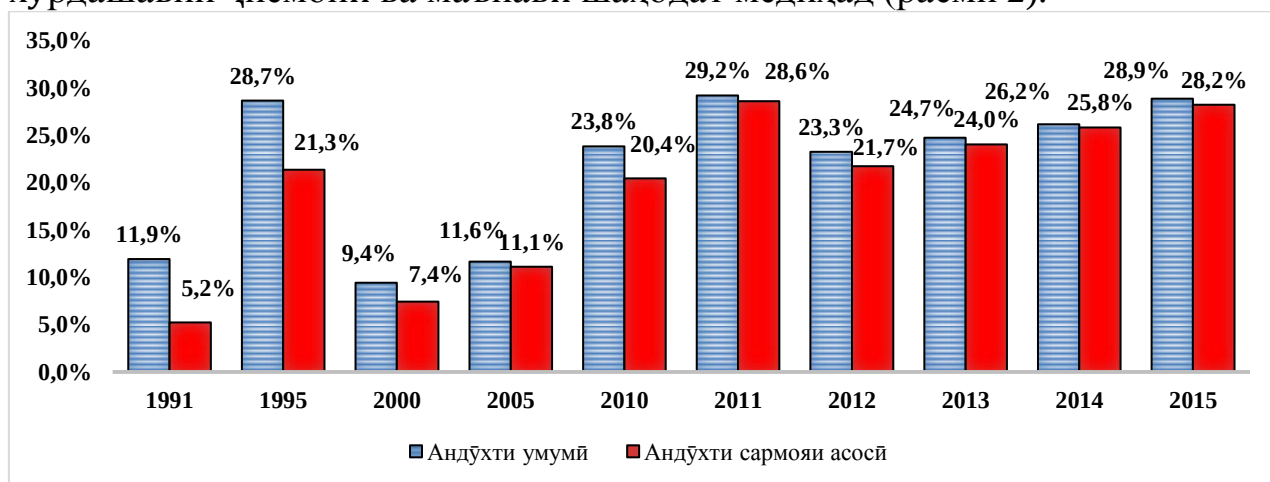
¹⁰ Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи омӯрӣ. Душанбе, 2016. С. 228-232.
Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. С. 226-230

Умуман, тағйирёбӣ ва сохтори сармояи асосиро дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд метавон ба ду марҳила ҷудо намуд.

Марҳилаи якум, ин давраи пойдоршавии иқтисодиёти мутамарказӣ, нақшавӣ ва индустриализатсияи хоҷагии халқи Тоҷикистон, ки дар он давра суръати баланди афзоиши сармояи асосӣ, пеш аз ҳама, дар саноат ба назар мерасид.

Марҳилаи дуюм, бо гузариш аз иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ ба муносибатҳои бозорӣ алоқаманд аст, ки дар ин давра дар натиҷаи ғайрииндустрияшавии иқтисодиёт ва оқибатҳои манфии хусусигардони моликияти давлатӣ суръати пастшавии рушди сармояи асосӣ ба назар мерасад.

Андӯҳти умумӣ ҳамчун яке аз унсурҳои маҳсулоти умумии дохилӣ дар давраи амалисозии ислоҳоти бозорӣ бо баробари тамоюли мусбати тағйирёбӣ доштан аз пастшавии ҳаҷми сармояи асосӣ ва бузургии зиёди хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавӣ шаҳодат медиҳад (расми 2).

Расми. 2. Тағйирёбии вазни қиёсии андӯҳти умумӣ ва андӯҳти сармояи асосӣ дар сохтори МММ вилояти Суғд.

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Ҳуҷанд, 2017. С.- 330-331.

Маълумоти дар расми 2 ифодаёфта дар назари аввал нишон медиҳад, ки аз оғози соли 2000, ҳиссаи андӯҳти умумӣ ҳамчун унсури таркибии МММ тамоюли баландшавиро дорад. Лекин чунин ҳулоса оид ба афзоиши ин унсур танҳо ба назар менамояд. Қобили тазаккур аст, ки андӯҳти умумӣ ҳамчун унсури МММ дар сохтори худ истеъмоли сармояи асосиро (амортизатсияро) низ дар бар мегирад. Айнан барои дар сохтори андӯҳти умумӣ ҳиссаи зиёдро нишондиҳандаи истеъмоли сармояи асосӣ ташкил кардани чунин тағйирёбӣ ба назар мерасад.

Вазни қиёсии зиёди истеъмоли сармояи асосӣ дар сохтори андӯҳти умумӣ таъсири худро ба сармояғунҷоиши МММ (сармояғунҷоиши маҳсулот) расонид.

Тағйирёбии ҳаҷми сармояи асосӣ ва тағйирёбии сармояғунҷоиши МММ дар вилояти Суғд дар солҳои охир дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4.

Тағйирёбии сармояғунҷоиши МММ дар вилояти Суғд

Солҳо	Суръати рушди сармояи асосӣ	Суръати рушди МММ	Тағйирёбии сармоягунҷоиши МММ
2000	100	100	100
2005	34,3	158,6	21,4
2010	107,0	218,5	50,0
2016	176,5	306,4	68,3

Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. С. – 228-232.

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017.

Аз рӯйи маълумоти қадвали 4 мушоҳида кардан мумкин аст, ки сармоягунҷоиши МММ дар вилояти Суғд дар самтҳои гуногун тағйир ёфтааст. Дар соли 2005 нисбат ба соли 2000 сармоягунҷоиши МММ паст шуда буд, ки ба суръати баландтари рушди иқтисод мусоидат карда буд. Дар соли 2010 нишондиҳандаи таҳлилшаванда афзоиш ёфт, ки ба пастшавии суръати рушди иқтисод мусоидат намуд. Айнан чунин ҳолат дар соли 2016 ба назар мерасад, ки дар ин марҳила сармоягунҷоиши маҳсулот афзоиш ёфтааст.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки вазни қиёсии баланди истеъмоли сармояи асосӣ дар сохтори андӯшти умумӣ бо хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосии истеҳсолӣ алоқаманд аст.

Бояд гуфт, ки ҳиссаҷудокуниҳои амортизатсионии субъектони хоҷагидорӣ яке аз сарчашмаҳои калидии азнавсозии сармояи асосӣ баромад мекунад, зеро онҳо 42,1% (соли 2016) ҳамаи андӯхтро дар иқтисодиёт ташкил мекунанд. Аз ин ҷо, нақши халқунандаи истифодабарии фонди амортизатсионӣ дар такрористеҳсоли сармояи асосии истеҳсолӣ бармеояд. Лекин шароити аслии истифодабарии фонди амортизатсионӣ барои такрористеҳсоли сармояи асосӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд аз ҳисоби ин фонд иҷро нагардидани вазифаи такрористеҳсолии сармояи асосӣ ба назар нарасида, то ҳатто ҷараёни такрористеҳсолоти одиро низ таъмин карда натавониста истодааст.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар тӯли солҳои амалисозии ислоҳоти бозорӣ афзоиши муттасили сармоягунҷоиши маҳсулот ба назар мерасад. Бо ибораи дигар, пастшавии истеҳсоли маҳсулот ба ҳар як воҳиди сармояи асосии истифодашаванда ба миён омада истодааст.

Бинобар ин, дар соҳаи истифодабарии самараноки сармояи истеҳсолӣ ҳамчун омили истеҳсолот, пеш аз ҳама, бояд дастрасии омили мазкурро барои соҳаҳои хоҷагии халқ таъмин намуда, баъдан марҳила ба марҳила ҳаҷми истеҳсолотро аз ҳисоби таъминоти техникийи субъектони хоҷагидорӣ афзоиш дод. Дар ин ҷода нақши соҳибкорӣ хеле зарур ба ҳисоб меравад.

Қобилияти соҳибкорӣ ин, пеш аз ҳама, омили субъективӣ (шахсӣ)-и истеҳсолот аст, ки бо ибтикор ва дар асоси инноватсионӣ бо уҳдадории пурраи иқтисодӣ ба хавф меравад ва бо ҳамин тарз дигар омилҳои истеҳсолотро бо ҳамдигар алоқаманд мегардонад, то ки даромади

иловагиро ба даст оварад. Хосияти алоқаманд намудани омилҳои истеҳсолот, пеш аз ҳама аз сифатҳои шахсии соҳибкор ва заминаҳои мавҷудаи инкишофи он вобастагӣ дорад.

Пойдоршавии соҳибкорӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон бо баробари ҷараёни хусусигардонӣ ба миён омад. Бояд қайд намуд, ки ҷараёни хусусигардонӣ фаъолияти мураккабро ифода мекунад. Фишанги асосии ислоҳоти иқтисоди бозорӣ ва муносибатҳои моликияти баромад карда, хусусигардонӣ асоси иҷтимоии базисиро барои модели нави иқтисодӣ, ки ба моликияти хусусӣ така мекунад, фароҳам меорад.

Лекин дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҷрибаи хусусигардонии моликияти давлатиро надошт, кӯшиши босуръат ва ҳаматарафа амалӣ гардонидани хусусигардонӣ ба он оварда расонид, ки хусусигардонӣ дар мамлакат бо чунин хусусиятҳо тавсиф карда шавад:

- шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии ягона, ки ба корхонаҳои хусусигардонидашаванда дода мешуданд;

- ҷудо шудан аз мушкилоти фаъолияти корхонаҳои хусусигардонидашуда, мавҷуд набудани дастгирии онҳо;

- паст кардани баҳодиҳии фондҳои корхонаҳои хусусигардонидашаванда, фуруши қисми зиёди сармояи давлатӣ бо нархҳои паст ва ё гузаронидани онҳо ба моликияти хусусӣ ба пардохтҳои зарурӣ;

- талаботи пардохтпазири аслии таъсиснаёфта ба амволи хусусигардонидашуда.

Дар натиҷа аксарияти корхонаҳои истеҳсолии хусусигардонидашуда имрӯзҳо фаъолият намебаранд ва ё аз макони хоҷагидорӣ мамлакат гум шудаанд.

Агар қобилияти соҳибкорӣ бо худ омили истеҳсолоти махсуси инноватсиониро ифода кунад, дар шароити мувофиқи таърихӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ афзалтар гардида, ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ тағйироти заруриро таъмин менамояд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки сабабҳои дар ибтидои ислоҳоти иқтисодӣ имкониятҳои аз даст додашуда ба омили истеҳсолоти мазкур ҳамчун ба омили калидӣ диққати зарурӣ зоҳир карда нашудааст.

Барои инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун омили махсуси истеҳсолот дар шароити иқтисодӣ-иҷтимоӣ вилояти Суғд ва умуман, ҷумҳурӣ ба ақидаи мо, ба таъсисдиҳии механизми баҳамтаъсиррасонӣ ва алоқамандии сохторҳои давлатӣ ва соҳибкорон диққати махсус бояд дод. Инчунин бо ин мақсад таъсиси шӯрои координатсионӣ дар ҷойҳо оид ба дастгирӣ ва инкишофи соҳибкорӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар ҷаҳорҷӯбаи ин шӯро фаъолияти комиссияи махсус оид ба бартарафсозии ҳама монеаҳо нисбат ба он соҳибкдороне, ки ба алоқамандкунии самараноки омилҳои истеҳсолоти боқимонда (замин, меҳнат ва сармоя) мусоидат менамоянд.

Дар боби сеюм «Самтҳои баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд» таъсири институтсионалӣ ба омилҳои шахсии истеҳсолот, таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ ҳамчун шартҳои баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот ва истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсолот дар баланд намудани самаранокии истеҳсолот мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ самаранокии истифодабарии омилҳои меҳнат на танҳо афзоиши шуморагии миқдории он, балки истифодабарии сифатнокии онро дар назар дорад. Нишондодҳои сифатии истифодабарии меҳнат, пеш аз ҳама, дар маҳсулнокии он ифода меёбад. Бинобар ин, барои истифодабарии самаранокии омилҳои меҳнат бояд масъалаи истифодаи усулҳои пешқадами ҳавасмандгардонии баланд намудани ҳосилнокии меҳнат ҳалли худро ёбад. Дар ин ҳолат бояд яққоя бо қордиҳандагон ва марказҳои тайёркунӣ ва азнавтайёркунии захираҳои меҳнатӣ маҷмӯи салоҳият муайян карда шаванд, ки бо онҳо ин ё он коргар бояд доро бошад. Бо ибораи дигар, муносибати салоҳиятнок ба истифодабарии меҳнат дар корхонаҳо зарур аст. Ба маҷмӯи салоҳияти зарурӣ бояд чунин салоҳияти умумӣ дохил карда шаванд, ба монанди, фаҳмиш, дониш, истифодабарӣ, баҳодихӣ, таҳлил ва синтез. Бояд қайд намуд, ки барои намуди алоҳидаи касбҳо ин нишондодҳо бояд вобаста аз намуди фаъолият гуногун бошанд. Масалан, дуредгар наметавонад бо салоҳияти челонгар (фрезеровщик) то дараҷае соҳиб шавад, ки худӣ челонгар бо сабаби тайёрии махсус соҳиб гаштааст.

Мутаассифона, дар шароити вилояти Суғд ва умуман Ҷумҳурии Тоҷикистон аксарияти қордиҳандагон ҳангоми киро намудани захираҳои меҳнатӣ танҳо бо мавҷудияти ҳолии қорӣ ва манфиатҳои шахсӣ бе дарназардошти нишондиҳандаҳои иқтисодии истифодабарии омилҳои меҳнат амал мекунанд. Бояд қайд намуд, ки дар аксарияти ҳолатҳо коргарон аз рӯйи шиносӣ, ҳешу таборӣ ва маҷбуркунӣ аз тарафи мақомоти маъмурӣ - назоратӣ ба қор қабул карда шуда, қобилият, дониш ва малакаи онҳо ба эътибор гирифта намешавад.

Аз нуқтаи назари самаранокии иқтисодӣ истифодабарии омилҳои меҳнатро ба воситаи нишондиҳандаҳои ҳосилнокии интиҳории меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯйи меҳнат баҳо додан мумкин аст. Ин нишондиҳандаҳо ба воситаи формулаҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

$$MP_L = \frac{\Delta TP}{\Delta L} \quad (1)$$

дар ин ҳо,

MP_L – маҳсулоти интиҳории меҳнат;

ΔTP – тағйирёбии ҳаҷми барориши умумӣ, ки бо афзоиши омилҳои меҳнат ва як воҳид ба миён омадааст;

ΔL – тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатии машғулбуда.

$$\varepsilon_L = \frac{MP_L}{AP_L} \quad (2)$$

дар ин ҷо,

ε_L – чандирнокии барориш аз омили меҳнат;

MP_L – маҳсулоти интиҳои меҳнат;

AP_L – маҳсулоти миёнаи меҳнат (ҳосилнокии меҳнат).

Ҳисобҳои гузаронидашуда маҳсулоти интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнатро дар соли 2016 нишон медиҳад, ки ҳосилнокии интиҳои меҳнат дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ба 50454,9 сомонӣ баробар буда, чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат бошад, ба 2,5 баробар аст. Мувофиқан ин нишондиҳандаҳо дар саноати вилояти Суғд ба 151227,3 сомонӣ ва 2,25, дар соҳаи кишоварзӣ – 5147,6 сомонӣ ва 0,75 баробар аст. Умуман, ҳолати тағйирёбии ҳосилнокии интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар ҷадвали 5 ифода ёфтаанд.

Ҷадвали 5.

Тағйирёбии ҳосилнокии интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016
Ҳосилнокии интиҳои меҳнат дар иқтисодиёти минтақавӣ (сомонӣ)	65874,4	186620,3	158414,4	50454,9
Чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар иқтисодиёти минтақавӣ	3,8	10,1	8,1	2,5
Ҳосилнокии интиҳои меҳнат дар саноати минтақавӣ (сомонӣ)	13854,2	27347,8	143000	151227
Чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар саноат	0,24	0,5	2,5	2,25
Ҳосилнокии интиҳои меҳнат дар хоҷагии қишлоқи минтақа (сомонӣ)	33923,7	-90813,6	981050	5147,6
Чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар хоҷагии қишлоқи минтақа	5,56	-15,85	139,68	0,75

Ҳисоб карда шуд: Маҷмӯи омили вилояти Суғд. Хуҷанд, 2017. С. – 88-89, С. – 219.

Бузургии манфии ҳосилнокии интиҳои меҳнат дар хоҷагии қишлоқи вилояти Суғд дар соли 2014 чунин маънидод карда мешавад, ки дар ин давра камшавии ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ ҳангоми зиёдшавии истифодаи омили меҳнат ба назар расида буд. Бузургии баланди чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар хоҷагии қишлоқи вилояти Суғд дар соли 2015 бо камшавии истифодаи омили меҳнат ва афзоиши барориши маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд аст.

Нишондиҳандаҳои ҳисоб кардашудаи ҳосилнокии интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ва соҳаҳои саноату кишоварзӣ он имкон медиҳанд, ки ҳулосаи ҳудуд ба самаранокии истифодаи омили меҳнат дар онҳо баён намоем.

Хуллас, аз рӯйи таҳлилҳои гузаронидашуда қайд кардан мумкин аст, ки омили меҳнат бештар дар соҳаи саноати иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд самараноктар истифода мешавад. Ҳамаи ин бори дигар гузариши тараққиёти иқтисодиро аз намуди аграрӣ-индустриявӣ ба намуди тараққиёти индустриявӣ-аграрӣ исбот мекунад. Мувофиқи нишондиҳандаҳои ҳисобкардашудаи ҳосилнокии интиҳоеи омили меҳнат мушоҳида кардан мумкин аст, ки бузургии он дар иқтисодиёти минтақавӣ нисбат ба ҳосилнокии миёнаи меҳнат баландтар аст. Танҳо дар ҳоҷагии қишлоқ нишондиҳандаҳои пасти ҳосилнокии интиҳоеи меҳнат нисбат ба ҳосилнокии миёнаи он ба назар мерасад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши шуморавии истифодабарии меҳнат дар ҳоҷагии қишлоқ самарани заруриро таъмин карда наметавонад. Чунин самараро соҳаи саноати иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд пурра таъмин карда метавонад.

Ҳамаи ин гуфтаҳо ба мо асос медиҳад чунин хулоса барорем, ки дар истифодабарии омили шахсии истеҳсолот чораи зарурӣ чараёни муътадилсозии таркиб ва шумораи коргарон дар ҳар соҳаи иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд баромад мекунад. Мантиқи чунин муътадилсозӣ дар асосноккунии илмӣ азнавтақсимкунии қувваи корӣ аз бахши аграрӣ ба бахши индустриявӣ (саноат) зоҳир мегардад. Дар ин ҷода нақши заруриро ҷаъолияти бӣржаи меҳнат иҷро карда метавонад, ки тасодуфан дар вилояти Суғд ба таври стихиявӣ амал мекунад (асосан, дар шакли бозори мардикорӣ). Бояд қайд намуд, ки худӣ Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои бӣ ҳаракатнокии баланди қувваи корӣ аз дигар мамлакатҳо фарқ дорад. Бинобар ин, коркарди механизми ҷалби коргаронро ба соҳаҳои нисбатан маҳсулноки иқтисодӣ зарур мешуморем. Бо баробари ин, дар ин ҷода бо рағбатҳои моддӣ маҳдуд шудан ҷоиз набуда, бояд низоми фаҳмондадихӣ мувофиқи коргарон коркард карда шавад.

Таъсири институтсионалӣ ба мукамалгардонии истифодабарии омили меҳнат талаб мекунад, ки масъалаи истифодабарии усулҳои муваффақ ва самараноки ҳавасмандгардонии коргарон ҳама тарафаи истифода бурда шаванд. Иқтидори бештар намудани боздеҳ аз меҳнатро ҳамчун омили истеҳсолот муайян намудан душвор аст, зеро одатан, дар ин масъала қарорҳои индивидуалӣ нею балки қарорҳои коллективӣ қабул карда мешаванд. Бо ибораи дигар, танзимкунандаи истифодабарии меҳнат ба воситаи бозори меҳнат на танҳо механизмҳои микроиқтисодӣ ва макроиқтисодӣ, балки фишангҳои иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ низ баромад мекунанд.

Бояд ҳамкориҳои зичи ҳадамоти шуғли аҳолиро бо тарзи вертикалӣ ва горизонталӣ байни ноҳияҳо, шаҳрҳо ва вилоятҳо таъмин намуд. Дар ин ҷода ҳамкориҳои ҳадамоти шуғли аҳоли бо ташкилотҳои нақлиётӣ барои мониторинги муҳоҷирати захираҳои меҳнатӣ дар миқёси вилоятҳо, ҷумҳурӣ ва берун аз он зарур ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки амалигардони чорабиниҳо оид ба таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ дар ҳолати ҷалби якҷояи захираҳои худӣ мамлакат ва захираҳои хориҷӣ имконпазир аст. Дигар намуди таҷдидро иқтисодчиён ҳамчун мутобиқшаванда муайян мекунанд, ки он дар натиҷаи ҷорӣ намудани навоариҳои воридшуда амалӣ карда мешавад (масалан, дар намуди ҷобачо гузориҳои саноатӣ), ки бо хароҷоти муайян барои дастрас намудани ҳукуки муаллифӣ, патентҳо, литсензияҳо, таҷҳизот, хизматрасонӣ ва ғайра алоқаманд аст.

Таҷрибаи амалигардони чорабиниҳо оид ба таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки намудҳои креативӣ ва мутобиқаткунии он метавонад якдигарро пурра намояд. Дараҷаи чунин пурракунӣ аз иқтисодии иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат вобастагӣ дорад. Бо баробари ин, дар ҷараёни таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ яке аз намудҳои қайд карда шуда, бояд афзалтар ба ҳисоб равад. Агар дар мамлакат ҳама заминаҳои инкишофи мустақилонаи инноватсионии соҳаҳои иқтисодӣ мавҷуд бошад, ба монанди, мавҷудияти тадқиқотҳои баланди технологӣ, соҳаҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои истеҳсолоти муосир ва ғайра, дар ин ҳолат афзалият ба намуди креативӣ таҷдид дода мешавад. Дар ҳолати дар мамлакат мавҷуд набудани заминаҳои тараққиёти инноватсионии мустақил (мавҷуд набудани корхонаҳои худӣ барои истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот, коркардҳои технологӣ ва ғайра) оид ба намуди креативии таҷдид суҳан гуфтан ягон маъно надорад. Дар чунин ҳолат намуди мутобиқаткунии таҷдид афзалият дошта, амалигардони он бошад, ба воситаи техника ва технологияи воридотӣ сурат мегирад.

Мувофиқ будани намуди мутобиқаткунии таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ дар ҷодаи баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот, инчунин аз рӯйи тамоюли тағйирёбии ҳиссаи инвестиция (сармоягузори)-ҳои хориҷӣ барои молиягузориҳои сармояи асосӣ мушоҳида кардан мумкин аст (ҷадвали 6).

Ҷадвали 3.2

Инвестиция (сармоягузори)-ҳо ба сармояи асосӣ аз рӯйи сарчашмаҳои молиягузорӣ дар вилояти Суғд (бо ифодаи %)

Сарчашмаҳои молиягузорӣ	2000	2005	2010	2016
Давлатӣ	43,5	46,8	35,9	35,3
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ	2,7	0,5	0,1	0,7
Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ	1,6	6,3	4,6	1,5
Аҳоли	4,5	10,0	7,6	5,9
Ҷамъиятҳои дорои масъулиятҳои маҳдуд	-	4,2	7,6	9,6
Корхонаҳои хусусӣ	-	-	-	7,3
Тоҷикматлубот	0,2	3,9	0,4	0,1
Корхонаҳои муштарақ	-	-	-	2,8
Инвестиция (сармоягузори)-ҳои хориҷӣ	-	-	-	36,8
Дигар сарчашмаҳо	47,5	28,3	43,8	-

Сарчашма: Омори солони вилояти Суғд 2017. Хуҷанд, 2017. С. – 88-89, С. – 219.

Чи хеле ки аз маълумоти ҷадвали 3.2 маълум мегардад, баъд аз соли 2000 сарчашмаҳои давлатии молиягузории сармояи асосӣ ҳамчун қисми таркибии ҷараёни таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёт тамоюли пастравӣ дорад. Таҳлили статикаи муқоисавӣ, инчунин пастшавии ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқониро дар молиягузории сармояи асосӣ нишон медиҳад. Агар дар соли 2000 аз ҳисоби ин сарчашма 2,7% молиягузории сармояи асосӣ амалӣ карда шавад, дар соли 2016 ин нишондиҳанда ба 0,7% баробар шудааст. Ҳолати аҷиб дар ин ҷода бо корхонаҳои муштарак ва инвеститсияҳои хориҷӣ ба назар мерасад. Бояд қайд намуд, ки то соли 2010 аз ҳисоби ин сарчашмаҳо молиягузории сармояи асосӣ ба ҷашм намерасад. Лекин минбаъд молиягузории капитали асосӣ аз ҳисоби ин сарчашмаҳо дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ҷоннок шуда, дар натиҷа дар соли 2016 молиягузории сармояи асосӣ аз ҳисоби корхонаҳои муштарак ба 2,8% ва аз ҳисоби инвеститсияҳои хориҷӣ ба 36,8% маблағи умумии молиягузоришуда баробар шуд.

Агар аз асосҳои стратегияи тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 бароем, он гоҳ маълум мегардад, ки амалигардонии ҷараёни таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёти миллий дар асоси технологияҳои хориҷии воридшаванда баръало ифода меёбад. Бинобар ин, баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар шароити минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, дар соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд танҳо дар ҳолати воридоти мошинҳо ва таҷҳизоти муосири истеҳсолӣ имконпазир мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар тӯли давраи таҳлилшаванда ба ҳар сари аҳоли аз 56 доллари ИМА зиёд намебошад. Чунин нишондиҳанда дар дигар мамлакатҳои ИДМ нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон маротибае зиёдтар аст. Масалан, чунин нишондиҳанда дар Қазоқистон ба 454 доллар, дар Белорусия ба 406 доллар, дар Русия ба 297 доллар, дар Озарбойҷон ба 196 доллар, дар Украина ба 184 доллар, дар Гурҷистон ба 157 доллар, дар Молдова ба 115 доллар, дар Арманистон ба 110 доллар ва дар Қирғизистон бошад, ба 83 доллар баробар аст¹¹.

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли Истиқлолияти давлатӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ таҷдиди технологии соҳаҳои иқтисодиёт гузаронида нашуда, балки аз рӯи маълумоти расмӣ оморӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он ҷараёни қафомонӣ ба назар мерасад (ҷадвали 3.4). Маълумоти дар ҷадвали 7 оид ба сохтори инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ доир ба объектҳои таъиноти истеҳсолӣ нишон медиҳад, ки дар давраи мушоҳидашаванда фақат сохтмони навафзоиш ёфта истодааст.

Ҷадвали 7.

Сохтори такрористеҳсолоти инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ доир ба объектҳои таъиноти истеҳсолидошта дар вилояти Суғд (бо ифодаи %)

¹¹Вардомский Л., Шурубович А. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. // Экономическое обозрение ЕвразЭС. – 2008. №1 (13). С. 4-8.

Намуди фаъолият	2010	2016
Аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва аз навсозии корхонаҳои истеҳсоли	24	30
Васеъшавии корхонаҳои амалкунанда	1	1
Сохтмони нав	39	65
Сохтмони объектҳои алоҳида, ки ба самтҳои номбаршуда дохил намешаванд	3	4
Нигоҳдории иқтидорҳои фаъолиятбаранда	35	-

Сарчашма: Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯи оморӣ. Душанбе, 2017. С. 30-31.

Таҳлили сохтори такрористеҳсоли инвестицияҳо ба сармояи асосӣ, ки бо худ таҳкурсии таҷдиди соҳаҳои иқтисодиётро ифода мекунад, тамоюли афзоиши ҳиссаи аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва аз навсозии корхонаҳои фаъолиятбарандаро дар соли 2016 нишон медиҳад. Ба ин тамоюл нигоҳ накарда, дар сохтори такрористеҳсоли инвестицияҳо ба сармояи асосӣ инвестицияҳо барои нигоҳдории иқтидорҳои амалкунанда дар соли 2016 бапуррагӣ ба назар намерасанд.

Таъмини баланд намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар шароити Тоҷикистон ва минтақаҳои он таҷдиди соҳаҳои хоҷагии халқ дар асоси истифодабарии таҷрибаи ҷаҳонии ҷорӣ намудани техника ва технологияи истеҳсоли мувофиқ аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки бояд ба чунин хусусиятҳои иқлими хоҷагидорӣ аҳамияти хоса зоҳир карда шавад, ба монанди, озодии интихоби фаъолият, ҳамкорони ҷорӣ ва самти инвестицияҳо. Бо ибораи дигар, ноилгардӣ ба мақсадҳои истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот ба воситаи таҷдиди соҳаҳои хоҷагии халқ бо истифода аз таҷрибаи хориҷии истифодабарии техника ва технология баланд намудани мақоми мамлакатро аз рӯйи нишондиҳандаҳои ҳуқуқи моликият, озодӣ аз коррупсия ва озодии инвестицияро дар назар дорад. Амалигардонии ҷорабиниҳо оид ба таҷдиди соҳаҳои хоҷагии халқ дар ҷодаи мазкур ҳамкориро бо дигар мамлакатҳо дар назар дорад, ки нисбат ба истифодаи аз нав таҷҳизонидани техникӣ афзалияти нисбӣ дорад ва дар самти истифодаи тартиби технологияи панҷум ва шашум қарор доранд.

Истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолот табиатан маънои афзоиши боздеҳи он кӯшиши кам намудани хароҷоти омилҳои истеҳсолот ва воҳиди маҳсулоти истеҳсолшавандаро дар назар дорад. Аз нуқтаи назари аҳамияти хоҷагии халқ истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолот баҳодихии иқтидори истеҳсолии корхонаҳо ва истифодаи самараноки онҳоро дар назар дорад, зеро аксарияти корхонаҳои муосир дар фаъолияти худ ба талабот бе назардошти ҳисоби иқтидори имкониятҳо ва омилҳои истеҳсолоти истифоданашуда (меҳнат, сармоя, замин, фаъолияти соҳибкорӣ) нигоҳ мекунад.

Дар шароити иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ва умуман, ҷумҳурӣ, ки бо иқтисодиёти гузариш тасниф карда шуда, дар шароити бартаарафсозии оқибатҳои пастравии трансформатсионӣ қарор дорад, корхонаҳои истеҳсолӣ ба ҳисоби миёна иқтидорҳои худро дар сатҳи 36% истифода бурда, аз рӯйи баҳодиҳии гуногун то 40-50% захираҳои иқтидорӣ доранд, ки дар истифодабарии фондҳои асосии истеҳсолӣ аз захираҳои меҳнатӣ захираҳои моддӣ-техникӣ ва молиявӣ пинҳонанд. Чунин муносибат ба истифодаи омилҳои асосии истеҳсолот яке аз сабабҳои асосии пастравии тӯлкашидаи трансформатсионии истеҳсолот дар мамлакат ба ҳисоб рафта, инчунин ба сифати омили боздорандаи тараққиёти иқтисодӣ баромад мекунад.

Аз ин ҷо зарурати васеъ намудани имкониятҳои истифодабарии ҳама омилҳои истеҳсолот барои рушди самаранокии истеҳсолот ба миён меояд. Истифодаи оқилонаи меҳнат ба воситаи амалигардонии чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани ташкили меҳнат ва истеҳсолот ба миён омада, баланд намудани тахассуснокии захираҳои меҳнати истифодашаванда, тақомули меъёргузории меҳнат ва беҳтар намудани ҳавасмандгардонии меҳнатро дар назар дорад. Ҳамаи ин ба натиҷаи фосилавии баланд намудани самаранокии истеҳсолот–афзоиши ҳосилнокии меҳнат оварда мерасонад. Истифодабарии захираҳои табиӣ (омили замин) дар намуди умумӣ беҳтар намудани меъёргузории ашё ва масолах, беҳтар намудани шароити нигоҳдории масолах, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва ё таҷдиди техникаҳои мавҷудбуда ва беҳтар намудани ҳавасмандгардонии меҳнатро дар назар дорад. Дар натиҷа, чунин чорабиниҳо ба паст намудани масолахғунҷоиши истеҳсолот сабаб мешаванд. Нисбат ба истифодабарии оқилонаи сармоя бояд қайд намуд, ки амалигардонии чунин чорабиниҳо, ба монанди, беҳтар намудани хизматрасонии таъмирӣ, баланд намудани самаранокии бастубандии корҳо ва мустаҳкам намудани пояи таъмириро дар назар дошта, ба баландшавии боздеҳи фондҳо ва бартаараф намудани бекорхобии таҷҳизоти истеҳсолӣ оварда мерасонад. Тақомули идоракунии истеҳсолот метавонад ба воситаи истифодабарии усулҳои нави ҳавасмандгардонии қувваи корӣ, пурзӯр намудани ҳавасмандгардонии моддии меҳнат, беҳтар намудани маданияти истеҳсолӣ, баланд намудани тахассуснокии кадрҳо амалӣ карда шавад. Чунин чорабиниҳо метавонад ба баландшавии сифат ва рақобатпазирии маҳсулот мусоидат намояд. Бо дарназардошти самарائي синергетикӣ ҳама усулҳои дар боло қайдшуда оид ба истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолот ба воситаи натиҷаҳои фосилавӣ метавонад ба натиҷаҳои ниҳой, яъне ба баланд намудани рақобатпазирии маҳсулот, афзоиши ҳаҷми фурӯш ва баланд намудани даромаднокии корхона оварда расонад. Ҳамин тавр, мувофиқи модели пешниҳодшавандаи вобастагии самаранокии истеҳсолот аз истифодабарии оқилонаи меҳнат метавон қайд намуд, ки танҳо

алоқамандӣ ва якҷоя амал намудани омилҳои истеҳсолот ва истифодаи оқилонаи онҳо метавонад ба афзоиши самаранокии истеҳсолот муосидат намояд.

Дар хулосаи рисолаи илмӣ пешниҳодҳо оварда шудаанд, ки тадқиқоти илмиро ҷамъбаст мекунанд.

**Қисматҳои асосии рисолаи илмӣ дар ҷунин мақолаҳои муаллиф ифода
ёфтааст (бо забони аслӣ):**

Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои эътирофшудаи ҚОА ҷоп карда шудаанд:

1. Окилов А.А. Институциональное воздействие на совершенствование личного фактора производства. / А.А. Окилов // Вестник ТГУПБП, № 3 (72), Худжанд 2017. С. 46-54.
2. Окилов А.А. К вопросу об эффективности использования факторов производства. /А.А. Окилов // Экономический журнал. М.: 2016. № 3 (43). С. 59-67.
3. Окилов А.А. Социально-экономическая природа факторов производства/ А.А. Окилов// Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – Душанбе, Сино, № 2, 2017. С.164-174.
4. Окилов А.А. Алиджанов Д.А. Земля как фактор производства и уровень ее использования в Республике Таджикистан. /А.А. Окилов, Д.А., Алиджанов//Ученые записки ХГУ им. Акад. Б. Гафурова., № 2 (41), 2017. С. 174-185.
5. Окилов А.А. Некоторые направления совершенствования бюджетно-налогового регулирования в Таджикистане. / А.А. Окилов// Вестник ТГУПБП, № 3 (3), Худжанд 2015. С. 87-93.

**Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳо ва маҷмӯи қорҳои илмӣ, маърузаҳо дар
конференсияҳо ҷоп карда шудаанд:**

6. Окилов А.А. Системный характер взаимодействия факторов производства. /А.А. Окилов// Материалы конференции ИЭТ ТГУК «25-лет независимости: социально-экономические достижения», Худжанд, 2016, с. 365-368.
7. Окилов А.А. Предпринимательство и развитие предпринимательской способности в Республике Таджикистан. /А.А. Окилов//Материалы конференции ИЭТ ТГУК, Худжанд, 2017.

Аннотатсия

**ба рисолаи илмӣ Окилов Акмалҷон Аҳмадович доир ба мавзӯи
«Самаранокӣ истифодабарии омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои иқтисодӣ
минтақа**

(дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон)»

Рисолаи илмӣ Окилов Акмалҷон Аҳмадович ба яке аз масъалаҳои муҳими тараққиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф таркиби табиати омилҳои истеҳсолот, хусусияти низоми яқҷоя амал намудани омилҳои истеҳсолот, концепсияҳои истифодабарии омилҳои истеҳсолот, таҳлили истифодабарии омилҳои истеҳсолот (меҳнат, замин, сармоя ва қобилияти соҳибқорӣ) дар шароити инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ вилояти Суғд, таъсири унсурҳои институтсионалӣ ба тақомули омилҳои шахсии истеҳсолот, намуди мувофиқи таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ минтақавӣ, ки ба истифодаи самаранокӣ омилҳои истеҳсолот мусоидат менамоянд, алоқамандии рушди самаранокӣ истеҳсолот аз истифодабарии оқилонаи омилҳои истеҳсолотро мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор додааст.

Аз тарафи муаллиф исбот карда шудааст, ки асоси концептуалии истифодабарии самаранокӣ омилҳои истеҳсолот дар истифодаи яқҷоя ва хусусияти пурракунадаи онҳо ифода меёбад. Самаранокӣ истифодабарии

омилҳои истеҳсолот чунин тарзи фаъолияти хоҷагидориро ифода мекунад, ки хангоми он боздеҳ аз омилҳои истеҳсолоти истифодашаванда ба таъмини фоидаи ҳадди аксар ҳаракат мекунад. Бинобар ин, хангоми муайян намудани самаранокии истифодабарии омилҳои истеҳсолот бояд аз як қатор нишондодҳо истифода бурд, ки самаранокии ҳар як омилро дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ дар ҷаҳрибӯи функсияи истеҳсолии истифодашаванда инъикос намояд. Яке аз хусусиятҳои ҳоси рисолаи илмӣ дар он мебошад, ки мувофиқи он муаллиф модели алоқамандии афзоиши самаранокии истеҳсолотро аз истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсолот дар иқтисодиёти минтақавӣ пешкаш намудааст, ки маҷмӯи ҷорабиниҳоро оид ба дастрасии мақсадҳои фосилавӣ (афзоиши ҳосилнокии меҳнат, паст намудани материалғунҷоиши истеҳсолот, баланд намудани боздеҳи фондҳо ва бартарафсозии таҷҳизоти истеҳсоли) ва ниҳии (баланд намудани рақобатпазирии маҳсулот, афзоиши ҳаҷми фурӯш ва баланд намудани даромаднокии корхона) истифодабарии омилҳои истеҳсолот ба воситаи самарои синергетикӣ баён шудаанд.

Ин ҳолатҳо имконият медиҳад қайд намоем, ки рисолаи мазкур дорои унсурҳои навгонии илмӣ буда, бо ҳуд кори илмии ба итмомрасидаро дар мавзӯи муҳими замонавӣ ифода мекунад.

Аннотация
на диссертацию Окилова Акмалджона Ахмадовича по теме
«Эффективность использования факторов производства в отраслях
экономики региона (на примере Согдийской области Республики
Таджикистан)»

Диссертация Окилова Акмалджона Ахмадовича посвящена актуальной проблеме развития регионов Республики Таджикистан. Автор исследовал природу факторов производства, рассмотрел системный характер взаимодействия факторов производства, исследовал концепции эффективности использования факторов производства, анализировал использование факторов производства (труда, земли, капитала и предпринимательской способности) в условиях развития отраслей экономики Согдийской области, определил воздействие институциональных элементов на совершенствование личного фактора производства, выявил приемлемый тип модернизации отраслей региональной экономики, способствующий эффективному использованию факторов производства, взаимосвязь роста эффективности производства от рационального использования факторов производства.

Одной из основных особенностей диссертационного исследования выступает положение согласно которому автор доказывает, что концептуальная основа эффективности использования факторов производства заключается в их взаимодействии и взаимодополнении. Систематизированы основные теоретические подходы к определению эффективного использования факторов производства, в рамках которого доказано, что последнее представляет собой такую хозяйственную деятельность, при которой отдача от используемых факторов производства движется в сторону максимизации прибыли. Поэтому при определении эффективности использования факторов производства следует оперировать целым комплексом критериев и показателей, отражающих эффективность каждого фактора в отдельности и в совокупности в рамках используемой производственной функции. Наиболее ценным в данном

исследовании выступает предложенная автором вербальная модель взаимосвязи роста эффективности производства от рационального использования факторов производства в региональной экономике, предусматривающий комплекс мероприятий по достижению промежуточных (рост производительности труда, снижению материалоемкости производства, повышению фондоотдачи и устранению простоев производственного оборудования) и конечных (повышение конкурентоспособности продукции, увеличение объемов продаж и повышение рентабельности предприятия) целей от использования факторов производства посредством синергетического эффекта.

Эти положения дают основание полагать, что данная диссертация обладает элементами научной новизны и представляет собой законченное исследование на актуальную тему.

Annotation

Oqilov Akmaljon Ahmadovich thesis on the topic "Efficiency of the use of production factors in the regions of the regional economy (on the example of the Sughd region of the Republic of Tajikistan)"

The thesis of Oqilov Akmaljon Ahmadovich is devoted to the urgent problem of the development of the regions of the Republic of Tajikistan. The author studied the nature of the factors of production, examined the systemic nature of the interaction of factors of production, investigated the concept of the effectiveness of the use of factors of production, analyzed the use of production factors (labor, land, capital and entrepreneurial ability) in the development of Sughd region's economy, determined the impact of institutional elements on improving personal factors production, revealed an acceptable type of modernization of the regional economy, The effective use of factors of production, the relationship between the growth of production efficiency and the rational use of factors of production.

One of the main features of the dissertation research is the provision according to which the author proves that the conceptual basis of the effectiveness of the use of production factors lies in their interaction and complementarity. The main theoretical approaches to determining the effective use of factors of production are systematized, within the framework of which it is proved that the latter is an economic activity in which the return from the factors of production used moves towards maximizing profit. Therefore, when determining the effectiveness of the use of factors of production, one should operate with a whole set of criteria and indicators that reflect the effectiveness of each factor, individually and collectively, within the framework of the production function used. The most valuable in this study is the verbal model of the relationship between the growth of production efficiency and the rational use of production factors in the regional economy proposed by the author, which provides for a set of measures to achieve intermediate (increasing labor productivity, reducing the material consumption of production, increasing the return on assets and eliminating downtime of production equipment) and final competitiveness of products, increase sales and increase profitability from the use of production factors through a synergistic effect.

These provisions give reason to believe that this thesis has elements of scientific novelty and represents a complete study on an actual topic.

